

Ampt Epe

Nr 92 – oktober 1990

REDAKTIE: Th. te Riele-ter Laak, Dorpsstraat 12, 8171 BP Vaassen,
telefoon 05788-1316

Het blad verschijnt 4 keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'

'AMPT EPE'

HISTORISCHE VERENIGING IN DE GEMEENTE EPE

De vereniging stelt zich onder meer tot doel:

- het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van de Gemeente Epe

Lidmaatschap f 20,- per jaar

Bestuur:

- Voorzitter: W. Terwel
Apeldoornseweg 41 – 8172 EH Vaassen
Telefoon 05788-1455
- Sekretaresse: Th. te Riele-ter Laak
Dorpsstraat 12 – 8171 BP Vaassen
Telefoon 05788-1316
- Penningmeester: W. van Putten
Hoofdstraat 80 – 8162 AL Epe
Telefoon 05780-13579
- Leden: M. Endendijk
F. Zandstra

Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N. nr 0166-2023

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (10)

In de periode maart 1922 tot juni 1922 werden er in Epe elf verkiezingsbijeenkomsten belegd: vier door de S.D.A.P., drie door de Vrijheidsbond, twee door de A.R. partij en twee door de V.D.B.

De S.D.A.P.-ers deden niet juichend over het vrouwenkiesrecht. Één der sprekers noemde het zelfs een „onrijpe vrucht die te vroeg verkregen was, waardoor er onder vrouwen weinig belangstelling zou zijn”. Ook andere S.D.A.P.-sprekers constateerden een geringe belangstelling onder arbeidervrouwen. Toch besteedden zij allen aandacht aan de vrouwen. Één avond had zelfs als thema „De vrouw in de nieuwe tijd”. Vooral de onderwerpen bewapening en moederschapszorg werden onder de aandacht van vrouwen gebracht en op twee van de S.D.A.P.-avonden voerde een vrouw het woord. Op de bijeenkomsten van de A.R. kwam duidelijk tot uiting dat deze partij geen voorstander was van algemeen vrouwenkiesrecht. Men legde zich echter neer bij de situatie en de vrouwen werden nu gewezen op hun plicht „mede te strijden voor de beginselen die haar heilig zijn”. De Vrijheidsbond besteedde op één der bijeenkomsten vooral aandacht aan de verouderde huwelijkswetgeving die deze partij zeer onrechtvaardig voor vrouwen vond. Er sprak één vrouw op deze bijeenkomsten: mejuffrouw Westerman, kandidaat voor het lidmaatschap der Tweede Kamer.

De V.D.B. had het toekomstig kamerlid mevrouw mr. Bakker-Nort uitgenodigd. In de aankondiging werden vooral vrouwen opgeroepen om te komen. Het tweede deel van de avond richtte de spreker zich speciaal tot de aanwezige vrouwen. Zij wees erop dat de V.D.B. zich altijd had ingezet voor algemeen vrouwenkiesrecht en opheffing van de onmondigheid der vrouw. Ook zij vond dat vooral vrouwen ten strijde moesten trekken tegen het militarisme. De slechte huwelijkswetgeving kwam ook hier ter sprake. Voor de tweede verkiezingsbijeenkomst van de V.D.B. was de heer mr. Oud uitgenodigd. Hij bracht het vrouwenkiesrecht niet ter sprake.

Het bovenstaande overziend, kunnen wij konstaten dat men in Epe niet mocht klagen over de aandacht die aan het vrouwenkiesrecht werd besteed. Verschillende avonden waren geheel of gedeeltelijk aan dit onderwerp gewijd, vooral bij de liberale partijen. Met uitzondering van de christelijke partijen voerden bij alle partijen mannen en vrouwen het woord.

Ook uit de in de Eper Courant verschijnende advertenties valt op te maken dat het de partijen er alles aan gelegen was de vrouwen bij de

komende verkiezingen te betrekken. Bij de ondertekening van een advertentie van de Vrijheidsbond bevonden zich nu ook de namen van een aantal vrouwen waaronder één lid van de Bond voor Vrouwenkiesrecht. In de krant werd nu voor de nieuwe stemgerechtigden enkele malen uiteengezet hoe men in het stembureau moest handelen. De opkomst van vrouwen bij de verkiezingen sloeg volgens de krant alle verwachtingen. Ze was even hoog als die van mannen en verhoudingsgewijs waren er niet meer ongeldige stemmen uitgebracht dan bij voorgaande verkiezingen in Epe. De krant stelde dan ook voldaan vast dat vrouwen de stembiljetten op de juiste wijze hadden ingevuld.

Was de angst van vooral de S.D.A.P. juist gebleken en hadden vrouwen in grote getale konfessioneel gestemd? Onderstaande uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen in Epe geeft daarvoor geen aanwijzingen.

tabel 18.

Uitslagen Tweede Kamerverkiezingen in Epe:

	1918		1922	
	aantal	%	aantal	%
Vrijheidsbond	200	9.5	768	17.1
V.D.B.	368	17.5	1010	22.4
C.H.U.	474	22.6	1315	29.2
A.R.	185	8.8	350	7.8
S.D.A.P.	589	28.0	519	11.5
R.K. Staatspartij	227	10.8	510	11.3
Chr. Soc. Partij	26	1.2	19	0.4
Alg. Ned. Vr. Org.	—	—	7	0.2

Zoals de tabel aangeeft bleek de Vrijheidsbond verhoudingsgewijs de grootste winst behaald te hebben, gevolgd door de C.H.U. en V.D.B. De A.R. bleef ongeveer gelijk, terwijl de S.D.A.P. zijn aanhang dramatisch terug zag lopen. Zou enerzijds de winst van de C.H.U. en het verlies van de S.D.A.P. de hiervoor genoemde angst hebben kunnen bevestigen, anderzijds bewijst de winst der liberalen en vrijzinnig-demokraten het tegendeel. Vergelijken wij deze uitslag met de landelijke gemiddelden, dan blijkt dat de winst der liberalen in Epe sterk afweek van de landelijke uitslag die juist een verlies liet zien. De stemmen die uitgebracht waren op de Algemene Nederlandse Vrouwen Organisatie waren allen afkomstig uit Vaassen.

3.3.3. De verkiezingen van 1923

In 1923 werden op 11 april en 14 mei verkiezingen gehouden voor respectievelijk de Provinciale Staten en de gemeenteraad. Veel belangstelling voor de verkiezingen van de Provinciale Staten bestond er bij de plaatselijke politieke partijen in Epe niet. Er werden slechts drie verkiezingsbijeenkomsten gehouden die slecht bezocht werden, terwijl van de lezing die mevrouw Weertsma-van Duyn voor de S.D.P.A. in Oene hield zelfs geen verslag gemaakt werd. Ook de gebruikelijke advertenties verschenen nauwelijks. Speciale aandacht was er evenmin voor mevrouw Loeff-Hooykaas uit Epe, die bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten als nummer drie op de kandidatenlijst van de Vrijheidsbond stond. Ook de V.D.B. had voor deze verkiezingen een vrouwelijke kandidaat gesteld: mevrouw Marcus-Nijland uit Apeldoorn.

Voor de gemeenteraadsverkiezingen werden in Epe helemaal geen bijeenkomsten belegd. Ook waren er nu weer weinig advertenties en werden geen speciale oproepen meer gericht tot vrouwen om te gaan stemmen: het nieuwe was er snel af. Voor Heerde ontbraken de aankondigingen en verslagen van politieke bijeenkomsten weer geheel. Wel verschenen op de kandidatenlijsten namen van vrouwen. In Epe had de Vrijheidsbond twee vrouwelijke kandidaten, de S.D.A.P. eveneens twee, de V.D.B. één evenals de R.K. Staatspartij. Van deze zes vrouwen komt alleen de kandidaat van de V.D.B., mevrouw Van Lohuizen-Wielink, voor op de hiervoor besproken ledenlijst van de Bond voor Vrouwenkiesrecht. Bij de gemeenteraadsverkiezingen werd alleen mevrouw Abspoel-Pardon voor de S.D.A.P. in de raad gekozen. De andere vrouwen stonden op een niet-verkiesbare of net niet verkiesbare plaats. Mevrouw Abspoel-Pardon zou haar functie tot 1931 blijven uitvoeren. In dat jaar verbood artikel 45 van de Gemeentewet haar nog langer als gemeenteraadslid aan te blijven.

Op de Heerder kandidatenlijst kwamen twee vrouwen voor: mevrouw Van der Berg-Sprokholt voor de S.D.A.P. en mevrouw Buisman-van Rossem voor de Vrijheidsbond. Beiden stonden op niet-verkiesbare plaatsen en werden dan ook niet in de raad gekozen. Toch maakten beide vrouwen enkele jaren deel uit van de raad wegens tussentijdse mutaties. Bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen in 1927 keerden zij echter niet terug.

Hoewel het buiten het tijdsbestek van ons onderwerp valt, zien wij dat het aantal vrouwelijke kandidaten bij de eerstvolgende verkiezingen snel afnam. In 1927 kwamen op de lijsten in Epe nog drie vrouwen voor, in Heerde één. Dit aantal daalde in 1931 in Epe tot één, terwijl in Heerde geen enkele vrouw meer te vinden was op de kandidatenlijst.

Hoe groot de animo onder vrouwen was om naar de stembus te gaan, valt moeilijk na te gaan. Wel werd voor de gemeente Heerde een lijst gevonden met namen van afwezige kiezers tijdens de verkiezingen in 1923. Achter de naam stond de reden van afwezigheid vermeld. Omdat niet werd aangegeven of het een man dan wel een vrouw betrof, konden alleen de redenen van gehuwde vrouwen worden bekeken.

tabel 19

Reden afwezigheid kiezers:

	Provinciale Staten gehuwde vrouw	totaal
ziekte	70	111
afwezig	3	
ouderdom	32	38
onbekwaam	5	
elders woonachtig	14	
niet geldig	5	
elders gestemd	—	
zwangerschap	10	
gemoedsbezwaren	1	
gezinsomstandigheden	5	
bevalling	9	
lichamelijke omstandigheden	18	
	Gemeenteraad gehuwde vrouw	totaal
ziekte	65	98
afwezig	7	
ouderdom	31	39
onbekwaam	3	
elders woonachtig	17	
niet geldig	3	
elders gestemd	1	
zwangerschap	7	
gemoedsbezwaren	—	
gezinsomstandigheden	2	
bevalling	7	
lichamelijke omstandigheden	20	

Van de 317 niet-opgekomen kiezers bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten waren 187 gehuwde vrouwen (59%). Voor de gemeente-

raadsverkiezingen waren de cijfers respectievelijk 287 en 155 (54%). De niet-opgekomen kiezers bestonden dus voor meer dan de helft uit gehuwde vrouwen. Als wij naar de tabel kijken zien wij dat ziekte en ouderdom de meest voorkomende redenen van afwezigheid waren. Gehuwde vrouwen gaven dit vaker op dan mannen. Vooral oudere vrouwen hadden blijkbaar moeite hun pasverworven stemrecht uit te oefenen. Ouderdom werd namelijk bijna alleen door gehuwde vrouwen als reden van afwezigheid opgegeven. Opvallend is ook het lage aantal gemoedsbezwaarden in deze orthodox protestantse gemeente.

Keren wij terug naar de vragen die wij ons aan het begin van dit hoofdstuk stelden, dan blijkt dat er in Epe tijdens de verkiezingskampagnes in 1919 en 1922 veel aandacht was voor het feit dat vrouwen respectievelijk passief en actief kiesrecht hadden gekregen. Deze aandacht was in het verkiezingsjaar 1923 helemaal verdwenen. Er werd toen nauwelijks campagne gevoerd. Voor Heerde valt weinig te konstaten wegens gebrek aan bronnen. Vrouwelijke leden van de Bond voor Vrouwenkiesrecht zetten zich in 1919 actief in voor een medelid, die als enige vrouw kandidaat was voor de gemeenteraadsverkiezingen. In 1923 valt geen speciale actie van oud-Bondsleden te bespeuren, hoewel er nu zes vrouwelijke kandidaten waren. Van deze vrouwen komt er maar één voor op de ledenlijst van de Bond. Opgemerkt moet worden dat er vier jaar liggen tussen het opheffen van de Bond en deze verkiezingen, waardoor de strijdvaardigheid verflauwd kan zijn. Ook de leeftijd, die in 1915 gemiddeld veertig jaar was, kan een rol gespeeld hebben. De kandidaat voor de V.D.B. in 1923 was dan ook één der jongste leden van de Bond. De animo onder vrouwen hun kiesrecht uit te oefenen, kon alleen in Heerde gemeten worden. Hieruit bleek dat bij de verkiezingen in 1923 meer vrouwen dan mannen wegbleven. Vooral oudere vrouwen waren vaker afwezig. De in die tijd vaak gehoorde uitspraak dat vrouwen konservatiever zouden stemmen dan mannen, kan aan de hand van de Eper verkiezingsuitslagen van 1918 en 1922 niet worden bewezen.

Samenvatting en konklusies

In hoofdstuk 1 werd uiteengezet dat de belangstelling voor de vrouwenkiesrechtbeweging inzette aan het eind van het eerste decennium van de twintigste eeuw. Dat bleek uit het groeiend aantal leden van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, terwijl er tevens plaats bleek te zijn voor een tweede vrouwenkiesrechtorganisatie. Deze Bond voor Vrouwenkiesrecht was gematigder in haar optreden en uitspraken dan de Vereniging. De vrouwenkiesrechtstrijd bereikte haar hoogtepunt in het tweede decennium toen algemeen mannenkiesrecht in de grondwet werd vastgelegd. De vreugde was groot toen in 1919 vrouwen ook tot het kiezerskorps

mochten toetreden. Revolutievrees had de zaak versneld waardoor een lichte schaduw over de overwinning viel.

Dat de kiesrechtbeweging mede het gevolg was van veranderingen die zich sinds het einde der 19e eeuw op economisch en sociaal gebied voordeden werd in hoofdstuk 2 uiteengezet. Epe en Heerde waren rond 1910 gemeenten met een sterk agrarisch karakter. Daar er te weinig werk was voor de groeiende bevolking vertrokken velen naar elders. De nieuwe industrieën en de mooie omgeving trokken echter weer andere mensen naar deze dorpen. Hoewel het aantal werkenden in de landbouw afnam vond de helft van de beroepsbevolking rond 1910 zijn bestaan in deze sektor, waar nieuwe ideeën en ontwikkelingen zich voordeden. De nieuwe industrieën waren nauw verbonden met het agrarisch karakter der gemeenten. Ambachtslieden vonden voldoende werk in de groeiende gemeenten waar echter een te groot aantal winkeliers te vinden was. Epe en Heerde hadden goede verbindingswegen waardoor zij niet geïsoleerd waren ten opzichte van het midden en westen van het land. Als echte Veluwe dorpen hadden beide gemeenten een protestants karakter, waarbij Epe, als uitzondering op de Veluwe, zich in de 19e eeuw ontwikkeld had tot vrijzinnige gemeente. Veel waarde werd gehecht aan goed onderwijs dat vooral in Epe gestimuleerd werd door speciale commissies en organisaties. De politieke voorkeur der stemgerechtigden ging uit naar liberale kandidaten gezien de samenstelling der gemeenteraden en het stemgedrag bij landelijke verkiezingen.

Veel nieuwe maatschappelijke en politieke organisaties werden opgericht, terwijl ook van een redelijk cultureel leven kan worden gesproken. Vrouwen waren meestal werkzaam in streekgebonden beroepen of hadden een éénvrouwsbedrijfje in de ambachtelijke of commerciële sektor. Een aanzienlijk deel der vrouwelijke beroepsbevolking was werkzaam als dienstbode. Vrouwen die zich inzetten in maatschappelijke organisaties waren afkomstig uit de bovenlaag der bevolking. Aandacht voor organisaties die duidelijk gericht waren op vrouwenemancipatie was nog maar bij enkele inwoners aanwezig. Wel stimuleerde de gegoede burgerij vooral in Epe het onderwijs aan meisjes, waarbij veel zorg was voor het handwerkonderwijs.

Na de twee inleidende hoofdstukken die de achtergrond vormden voor het onderzoek naar de vrouwenkiesrechtbeweging in Epe en Heerde, werden in hoofdstuk 3 de twee afdelingen van de Bond voor Vrouwenkiesrecht onder de loep genomen. De belangstelling voor de oprichtingsvergaderingen was vrij goed. In Epe ging men echter niet kritiekloos over tot de oprichting van een Bondsafdeling. Deze kritiek echode nog na op een landelijke algemene jaarvergadering. Vooral de eerste jaren zat er

groei in de afdelingen ondanks de problemen in Heerde. Uit de gehouden activiteiten bleek Epe op veelzijdige wijze propaganda te bedrijven in tegenstelling tot Heerde waar dit vaak moeizaam ging. Naast het propaganderen van vrouwenkiesrecht was er in beide afdelingen veel belangstelling voor onderwerpen die de ontwikkeling van vrouwen betroffen. Maakte Epe daarbij gebruik van de diensten der plaatsgenoten, Heerde deed een beroep op de Bondspropagandiste en nodigde landelijke bekende sprekers uit die door partikulieren werden betaald. Contacten tussen het hoofdbestuur en de plaatselijke afdelingen waren er nauwelijks en gingen grotendeels over financiële kwesties en bestuurlijke problemen. Daarentegen waren de contacten met de Bondspropagandiste frekwenter. Zij besteedde veel aandacht aan de afdelingen en hield de vinger aan de pols. Daarbij had zij veel waardering voor de Epe afdeling. Zaken die de landelijke Bond bezig hielden en beschreven werden in het Bondsorgaan *De Ploeger* vonden vooral weerklank in de Eper afdeling. Deze funktioneerde plaatselijk zeker niet geïsoleerd gezien de contacten met andere maatschappelijke instellingen. De Heerder afdeling ondernam geen enkele zichtbare poging daartoe. Niet te onderschatten was de rol van de *Eper Courant* die in en rond Epe veel gelezen werd en die zijn abonnees goed op de hoogte hield van de ideeën die leefden in de vrouwenkiesrechtbeweging. Mede door de vaak zeer uitvoerige verslaggeving van de lezingen die de afdelingen organiseerden.

Voor het goed funktioneren van de afdelingen was een slagvaardig en enthousiast bestuur van groot belang. Dit was het geval in Epe waar voldoende animo was voor bestuursfuncties en waar zelfs uitbreiding plaats vond. Zo niet in Heerde waar in feite alles om enkele mensen draaide. Het bestuur in beide afdelingen bestond met uitzondering van de beginfase geheel uit vrouwen. De godsdienstige gezindte der leden was overwegend Nederland-Hervormd, hoewel het percentage lager lag dan het plaatselijk gemiddelde. Bij de gereformeerden noch bij de katholieken bleek enige belangstelling te bestaan in tegenstelling tot leden der Doopsgezinde en Remonstrantse gemeenten. Uit de beroepssamenstelling der leden viel niet op te maken dat wij te doen hebben met agrarische gemeenten. De meeste leden hadden een universitaire of hogere beroepsopleiding gevolgd en konden tot de bovenlaag van de bevolking gerekend worden. Opvallend was voor Epe het hoge aantal werkende vrouwen. Zij vervulden voornamelijk functies in het onderwijs. Uit migratiegegevens bleek het grootste deel der leden zich na 1900 in Epe en Heerde gevestigd te hebben en afkomstig te zijn uit het midden en westen van het land. Zij zette zich meestal pas op rijpere leeftijd in voor de vrouwenkiesrechtbeweging. Daarnaast waren de leden ook betrokken bij

andere organisaties. In Epe bewogen deze zich vooral op opvoedkundig en maatschappelijk terrein, in Heerde op politiek en cultureel terrein, waarbij moet worden aangetekend dat het in Heerde voornamelijk om mannelijke leden ging. Veel van deze organisaties werden tussen 1910 en 1923 opgericht. In Epe speelde een opmerkelijk groot aantal vrouwelijke Bondsleden een actieve rol in plaatselijke organisaties en werden hier vooral na de eerste wereldoorlog vrouwen in besturen opgenomen. Dit was niet het geval in Heerde, waar in de vele nieuw opgerichte organisaties slechts een enkele vrouw zitting had. Toen algemeen vrouwenkiesrecht een feit geworden was, werden beide afdelingen in 1919 opgeheven.

Aan het feit dat vrouwen voor het eerst naar de stembus gingen, werd in 1922 tijdens de verkiezingskampagne in Epe veel aandacht besteed. Verschillende avonden waren hier geheel of gedeeltelijk aan gewijd en er verschenen veel vrouwelijke sprekers op de verkiezingsbijeenkomsten. Opmerkelijk groot was het verschil met de verkiezingen in 1923 toen nauwelijks campagne gevoerd werd en het vrouwenkiesrecht helemaal niet meer ter sprake kwam. Een actieve rol speelden Bondsleden in Epe bij de gemeenteraadsverkiezingen in 1919. Daarvan viel in 1923 niets meer te bespeuren, hoewel in beide gemeenten vrouwen kandidaat gesteld waren. De animo onder vrouwen voor deze eerste verkiezingen kon alleen in Heerde in 1923 gemeten worden. Hierbij bleek dat het vooral de oudere vrouwen waren die wegbleven bij de verkiezingen. De veronderstelling dat vrouwen konservatiever zouden stemmen dan mannen ging in Epe niet op.

Keren wij terug naar de vraagstelling zoals die in de inleiding verwoord werd, dan kunnen wij voor de gemeente Epe konkluderen dat de afdeling van de Bond voor Vrouwenkiesrecht één van de vele nieuwe organisaties was die in de onderzochte periode werd opgericht. De afdeling leidde een bloeiend bestaan en funktioneerde niet geïsoleerd in de Eper gemeenschap. Zij werd gedragen door vooral progressief-liberalen die ook actief waren in andere maatschappelijke organisaties en zo een netwerk van relaties vormden. De afdeling vormde een platform voor actieve Eper vrouwen die hier bestuurservaring op konden doen en heeft stimulerend gewerkt op actieve deelname van vrouwen in andere maatschappelijke organisaties. In hoeverre de eerste schreden die door vrouwen op het politieke pad werden gezet gestimuleerd waren door de vrouwenkiesrechtbeweging werd niet duidelijk.

De afdeling Heerde leidde een minder rooskleurig bestaan en slechts door steun van de Bondspropagandiste en de afdeling Epe kon zij blijven bestaan. Ook hier werd de afdeling gedragen door een liberale boven-

laag, zij het minder progressief dan in Epe, met een duidelijke politieke en culturele belangstelling. Uit niets bleek dat de Bond voor Vrouwenkiesrecht een stimulans vormde voor de Heerder vrouwen om zich actief in te zetten voor maatschappelijke of politieke organisaties.

Bijlage I

Bron:

A.R.A. inv. nr. 2.19.20.5: presentatielijsten algemene jaarvergaderingen

A.R.A. inv. nr. 2.19.20.32: jaarverslagen afdeling Epe

A.R.A. inv. nr. 2.19.20.34: jaarverslagen afdeling Heerde

Bijlage II

Bron:

voor ledenaantal Vereniging voor Vrouwenkiesrecht: Gedenkboek van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht 1894-1919

voor ledenaantal Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht: Gedenkboek van de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht 1907-1917

Bijlage III

Bron:

A.R.A. inv. nr. 2.19.20.5: presentatielijsten algemene jaarvergaderingen

Bijlage IV

Aktiviteiten afdeling Epe

Gehouden lezingen in Epe en Vaassen

jaar	onderwerp/spreker
1910	Propaganda-avond; oprichting afdeling Epe Spreker M. Steverding, J. W. K. Hoevers
1911	Bezwaren tegen het vrouwenkiesrecht Spreker W. Wynaendts Francken-Dyserinc Opvoeden van meisjes Spreker G. Oosterbaan

- 1912 Betekenis van het kiesrecht, ook voor vrouwen
Spreker H. Snijders
De moderne vrouwenkiesrecht; een kritiek
Spreker J. Verduin
Propaganda-avond (Vaassen)
Spreker C. Staas
Het socialisme
Spreker G. E. Windemuller
- 1913 Socialistische beschouwingen
Spreker G. E. Windemuller
De vrouw en de studie (Vaassen)
Spreker E. C. van Dorp
Waarom vrouwen kiesrecht moeten krijgen
Spreker E. Roothaan
Middenstandsbelangen en kiesrecht
Spreker O. Barends
Propaganda-avond
Spreker C. Staas
- 1914 Moederschapverzekering
Spreker C. Staas
Staatsinrichting (Vaassen)
Spreker J. Meusing
De vrouw en de drankstrijd
Spreker C. H. van der Dussen-Goede Koning
- 1915 Voorbereiding der toekomst; de N.A.O.R.
Spreker H. J. van Ginkel
Vrouwenkiesrecht
Spreker F. van Eeden
Grondwetwijziging en vrouwenkiesrecht (Vaassen)
Spreker Itallie-van Embden
- 1916 Evenredige vertegenwoordiging
Spreker H. Nijpels
Beroepskeuze voor meisjes
Spreker Jonker-Westerveld
- 1917 De rechtspositie der vrouw uit godsdienstig oogpunt
Spreker ds. Junod

- 1918 De plaats der vrouw in de samenleving
Spreker G. E. Windemuller
De plaats der vrouw in de samenleving (Vaassen)
Spreker G. E. Windemuller
Vooraanstaande vrouwen in binnen- en buitenland
Spreker Van Marken
De verzorging van onze jongste kinderen
Spreker J. Carstens
- 1919 Belang van aansluiting bij politieke partijen door vrouwen
Spreker H. A. van Riel-Smeenge

Gehouden tentoonstellingen in Epe

- 1915 Vakschool voor Verbetering van Vrouwen- en Kinderkleding
- 1918 Reizend museum voor Ouders en Opvoeders

Gehouden toneeluitvoeringen in Epe

- 1913 Propagandastuk voor vrouwenkiesrecht
- 1916 Propagandastuk voor vrouwenkiesrecht

Bron:

Eper Courant, A.R.A. 2.19.20.75; 2.19.20.32; 2.19.20.57

Bijlage V

Aktiviteiten afdeling Heerde

Gehouden lezingen in Heerde en Wapenveld

jaar	onderwerp/spreker
1911	Vrouwenkiesrecht; oprichting afdeling Heerde
Spreker M. Boissevain-Pijnappel
1912	Het vrouwenkiesrecht in Noorwegen
Spreker Izaachsen-Dudok van Heel

- 1913 Propaganda-avond
Spreker C. Staas
Waarom wij vrouwen kiesrecht wensen (Wapenveld)
Spreker C. Staas
- 1914 Het vrouwenvraagstuk
Spreker C. Staas
- 1915 Oorlog en vrede
Spreker F. van Eeden
De oorlog in verband met de filosofie van het oosten
Spreker H. Borel
- 1916 Propaganda-avond (Wapenveld)
Spreker C. Staas
Beroepskeuze voor meisjes
Spreker Jonker-Westerveld
- 1917 De vrouw in de literatuur
Spreker A. Salomons
Een zwerftocht door het heelal
Spreker G. J. Salm
- 1919 Zedelijke en maatschappelijke opvoeding: een eis des tijds
Spreker Garin van Heerdt tot Eversberg

Bron:
Eper Courant, A.R.A. 2.19.20.75; 2.19.20.57; 2.19.20.186; 2.19.20.34

Bijlage V I

Bestuurssamenstelling van de Bond voor Vrouwenkiesrecht afdeling Epe

Oprichtingsdatum: 19 december 1910.

bestuur:

voorzitter	mevr. V. Hooiberg-Grolman
sekretaris	dhr. H. van Manen
2e sekretaris	mevr. G. J. Klaver-Doyer
penningmeester	dhr. H. J. L. Blankhart
lid	mevr. C. van Manen-Vlasveld

bestuur op 26 januari 1912:

voorzitter	mevr. C. Hooiberg-Grolman
sekretaris	dhr. S. A. de Graaff
penningmeester	mevr. C. van Manen-Vlasveld
propagandiste	mevr. G. J. Klaver-Doyer
lid	mevr. N. Rovers-Worp

bestuur per maart 1913:

voorzitter	mevr. C. Hooiberg-Grolman
sekretaris	mevr. E. J. van Lohuizen-van Wielink
penningmeester	mevr. C. van Manen-Vlasveld
propagandiste	mej. G. Mellema
lid	mevr. N. Rovers-Worp

bestuur per juni 1914:

voorzitter	mej. G. Mellema
vice-voorzitter	mevr. E. B. Bosscher-Baarsbank
sekretaris	mevr. E. J. van Lohuizen-van Wielink
penningmeester	mevr. C. van Manen-Vlasveld
lid	mevr. N. Rovers-Worp

bestuur per maart 1915:

voorzitter	mej. G. Mellema
vice-voorzitter	mevr. Bosscher-Baarsbank
sekretaris	mevr. E. J. van Lohuizen-van Wielink
penningmeester	mevr. C. van Manen-Vlasveld
lid	mevr. N. Rovers-Worp

bestuur per februari 1916:

voorzitter	mej. G. Mellema
vice-voorzitter	mevr. E. B. Bosscher-Baarsbank
sekretaris	mevr. E. J. van Lohuizen-van Wielink
penningmeester	mevr. C. van Manen-Vlasveld
bibliotheekaresse	mej. G. Heering

bestuur per oktober 1916:

voorzitter	mej. G. Mellema
vice-voorzitter	mej. A. Heroma
sekretaris	mevr. E. J. van Lohuizen-van Wielink
penningmeester	mej. J. Grimnelius
lid/bibliotheekaresse	mej. G. Heering

bestuur per december 1917:

voorzitter	mej. G. Mellema
vice-voorzitter	mevr. J. Menalda van Schouwenburg-van Gilse
sekretaris	mevr. H. Roldanus-Ledeboer
penningmeester	mej. G. Grimnelius
lid/bibliotheekaresse	mej. G. Heering

Bron:
A.R.A. 2.19.20.47

J. P. den Breems-in 't Veld.

„Een school om lief te hebben” De geschiedenis van de Tongerse school (4)

De Le Chevalier's Stichting

Op 30 januari 1881, ruim vijf jaar na zijn vrouw, overleed Charles le Chevalier. Zijn kinderen kregen de school in „onverdeelden eigendom” en de zorg ervoor was nu volledig in hun handen. Toen in 1889 Willem Rauwenhoff overleed waren het zijn broer Nicolaas, zuster Anna, zijn weduwe Fanny (Francina Felicia Rauwenhoff-Tobias) en haar kinderen, van wie de oudste, Anna, 27 jaar was, die het bezit deelden.

Van links naar rechts: Nicolaas Rauwenhoff, Anna van der Vlucht-Rauwenhoff, Willem van der Vlucht en Paulina Rauwenhoff-Koopmans (1899).

Anna's man, Willem van der Vlucht (36) hoogleraar in de rechtswetenschappen te Leiden, werd nog al eens geraadpleegd in zaken betreffende het landgoed. Zo kon het gebeuren dat Nicolaas zijn aangetrouwde neef schreef om te informeren naar subsidiekansen voor de school. Volgens de nieuwste schoolwet van 1889 moesten die er, onder bepaalde voorwaarden, zijn. Het bleek dat Willem van der Vlucht hierover een

uitgesproken mening had. In zijn „jeugdige” overmoed schreef hij een verontwaardigde brief aan oom Nicolaas, waarin hij een aanvraag voor subsidie beslist van de hand wees. Eén van de redenen was de bezorgdheid voor te veel ambtelijke inmenging, maar het sterkst woog bij hem de overtuiging dat het de familie Rauwenhoff onwaardig was om financiële steun te vragen. Dit laatste van verschillende kanten belichtend schreef hij onder andere: „Het wordt de boeren telkens op het hart gedrukt niet te vragen buiten hoge noodzaak (bijvoorbeeld uitstel of kwijtschelding van betaling van pacht – J.C.K.). Maar welk een voorbeeld is dat dan als „Mijnheer en de Dames”, die toch waarlijk wel f 250,— 's-jaars voor de school konden overhebben, daarom gaan aankloppen bij de regeering met een beroep op de wet”.

Nicolaas vatte de brief goed op, wilde niet ontkennen dat de huidige eigenaren van Tongeren de subsidie niet nodig hadden, maar „zij zijn bejaard en hebben slechts weinige jaren meer te leven. Wat zal er na hun dood met de school gebeuren? Wanneer alle latere eigenaren van Tongeren er even zoo over denken mochten als gij en wij, dan was er geen bezwaar. Maar daarvan hebben wij niet de geringste zekerheid . . . en ik acht het volstrekt niet onmogelijk, dat zij die later over een grooter of kleiner deel van het goed te zeggen zullen hebben niet bij machte zullen wezen, om zich opofferingen te getroosten. De groote eigendommen toch worden bij versterf versnipperd of komen vroeger of later in vreemde handen”.

Een subsidie-aanvraag vond hij geen schande, want „Men bedenke hierbij wel, dat onze school niet ontstaan is uit gemoedsbezwaren, of om te concurreeren met de openbare, maar dat wij voor onze rekening nemen, wat eigenlijk de gemeente behoorde te doen, maar naliet. In gemeenten zooals Epe behooren in de afgelegen buurtschappen, zoodra deze een zeker aantal inwoners tellen, scholen te zijn”.

Het resultaat van dit alles was dat de familieleden erover zijn gaan praten hoe het voortbestaan van de school kon worden verzekerd. Na de eeuwwisseling zou men hetzelfde doen met het landgoed en komen tot de oprichting van de „Maatschappij tot Exploitatie van het Landgoed Tongeren onder Epe N.V.”. Wat de school betreft werd eerst een verenigingsvorm overwogen en het is mogelijk dat dit is ingegeven door Charles le Chevalier. Tussen de brieven uit deze periode bevindt zich namelijk een ongedateerde aantekening, onmiskenbaar in het handschrift van Le Chevalier, met richtlijnen voor een vereniging die tot doel heeft het instandhouden van de school. Tot augustus 1893 wordt geschreven over de Vereeniging „School te Tongeren”, maar uiteindelijk wordt voor een stichting gekozen.

Op 17 september 1893 wordt bij notaris Van Kouteren de akte van de Le Chevalier's Stichting gepasseerd, waarin als doel stond omschreven het

verstrekken van lager onderwijs ten behoeve van de bewoners van het landgoed Tongeren onder Epe.

Het bestuur zou bestaan uit tenminste drie personen, bij voorkeur wettige mannelijke of vrouwelijke afstammelingen van wijlen Jan Hendrik Rauwenhoff en zijn echtgenote Anna van Heurn, een regel die ook nu nog in de statuten voorkomt. Het eerste bestuur werd gevormd door Nicolaas en Anna Rauwenhoff en Fanny Rauwenhoff-Tobias. Een kapitaal van f 25.000,— ingeschreven in het Grootboek der drie percents Nederlandse Werkelijke Schuld, was na het overlijden van Le Chevalier al bestemd voor de exploitatie van de school. Van de rente zouden alle kosten moeten worden betaald, zoals de bezoldiging van de onderwijzer, het onderhoud van het schoollokaal, onderwijzerswoning en schoolmeubelen en de aankoop van leermiddelen. Omdat de rente-opbrengst de kosten niet dekte vergrootte Nicolaas bij de oprichting van de stichting het kapitaal met f 5.000,—. In 1896 kwam hij met zijn medebestuurders overeen om van hun toekomende gelden uit de onverdeelde boedel van Rudolphe le Chevalier er nog f 2.000,— aan toe te voegen.

Omdat het kapitaal niet mocht worden aangesproken, hadden de bestuurders in het Huishoudelijk Reglement, dat op 30 juli 1894 werd vastgesteld bepaald: „In buitengewone gevallen of hij belangrijke noodzakelijke herstelling der gebouwen, na goedkeuring van het bestuur, wordt hetgeen de uitgaven meer mochten bedragen dan de inkomsten der Stichting, door al de Bestuurders in gelijke deelen bijgepast”. Wat de subsidie betreft werd uiteindelijk toch overstag gegaan en een aanvraag voor de Rijksbijdrage bedoeld bij artikel 54bis der wet tot regeling van het Lager Onderwijs ingediend. Deze werd voor het jaar 1902 gehonoreerd met f 413,20 en voor 1903 met f 432,40. De subsidie werd geleidelijk aan hoger onder andere ter gemoetkoming aan de lasten van pensioen. Om het pensioen van meester Wesseldijk zeker te stellen werd voor hem uiteindelijk nog per 1 januari 1906 een akte van benoeming opgesteld met vaststelling van salaris en pensioen zoals geregeld in de L.O.-wet en weduwenpensioen, dat was geregeld in de weduwenwet voor onderwijzers van 1905. In 1920, bij de invoering van de nieuwe Lager Onderwijs-wet, werd het bijzonder onderwijs financieel gelijkgesteld met openbaar onderwijs. Alle kosten werden in het vervolg gedragen door Rijk en Gemeente.

In 1953 werd de school belangrijk uitgebreid, waarbij het oorspronkelijke gebouw gymnastiekzaal werd. In een later hoofdstuk zal hierop uitvoerder worden ingegaan. Charles Rauwenhoff en Kee van der Feltz-Rauwenhoff, die tijdens de tweede wereldoorlog het bestuur vormden en na de oorlog de plannen voor nieuwbouw van meester Kuylenburg gestalte wilden geven, maakten de verwezelijking niet mee. Charles overleed in 1950, na 49 jaar bestuurslid te zijn geweest; Kee van der Feltz

stierf een jaar later. Het nieuwe bestuur werd gevormd door Mr. Jan Willem van der Vlugt voorzitter, Louis C. baron van der Feltz (zoon van Kee) secretaris/penningmeester en Jo van Zwijndrecht-Rauwenhoff (dochter van Charles) lid. Zij zijn de laatsten geweest die alle werkzaamheden verband houdend met het beheer van de school zelf uitvoerden. Het bijhouden van de administratie werd door de regelmatig toenemende regelgeving en het ingewikkelder worden van de berekening van salarissen en subsidies een te zware belasting voor de secretaris/penningmeester. In 1966 werd besloten de financiële verantwoording te laten opstellen door de Nederlandse Accountants Maatschap in Epe. Daarmee was maar een deel van het probleem opgelost want het dagelijks bijhouden werd door hen niet gedaan. De wekelijkse verlichting kwam in 1969, toen de gehele administratie van salarissen, personeel, rijks- en gemeentevergoeding werd gedelegeerd naar het kantoor voor ondersteuning van het christelijk onderwijs, kortweg Bureau VCO-Zwolle. Nog steeds verzorgt dat kantoor de administratie, waarvan het dienstenpakket de laatste jaren aanzienlijk is uitgebreid.

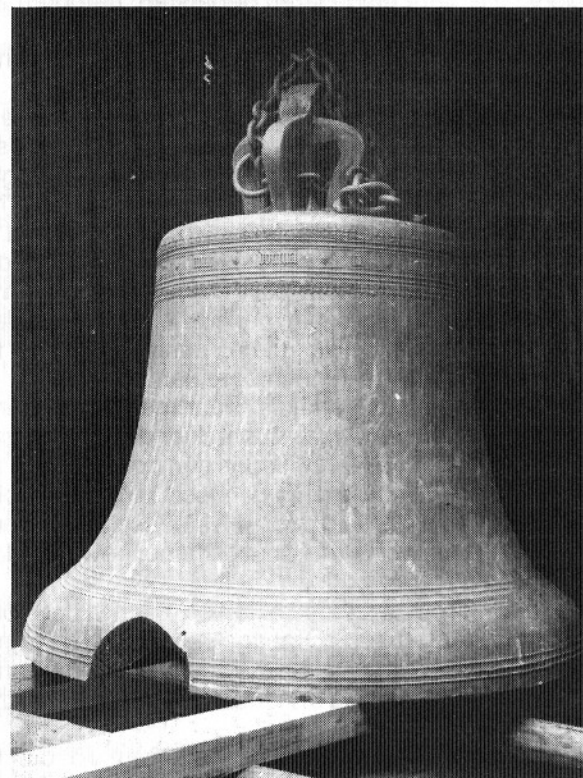
J. C. Kreffer.

De grote klok van Epe uit 1529

Onze Erevoorzitter de heer G. S. van Lohuizen wijdde in nummer 13 van ons Mededelingenblad Ampt Epe (januari 1968) een artikel aan de kerkklokken van de toren der Ned. Hervormde Kerk van Epe.

Wij lezen hier dat de grote klok van Epe (1800 kg) in 1529 werd gegoten door de bekende klokkengieter Gherardus van Wou.

Deze klok was in de tweede helft van de 19e eeuw gebaarsen en hoewel in 1887 het gedeelte met de barst uit de klok werd gezaagd heeft dit niet geholpen. In 1904 besloot de kerkvoogdij dan ook de van Wouklok opnieuw te laten gieten bij de klokkengieterij Gebr. van Bergen te Midwolda.

Het uit de toren halen van deze klok trok nogal belangstelling en in de Eper Courant werd zelfs een verslag van de werkzaamheden opgenomen.

Dit verslag laten wij hieronder volgen:

De Oude klok

Het was zaterdag j.l. een eigenaardige drukte in de toren der Hervormde kerk te Epe. Er was blijkbaar iets bijzonders gaande. In den loop der week waren verschillende personen de steile trappen opgeklommen en weder naar beneden gegaan, al metende en passende; zware balken op de verschillende verdiepingen werden losgemaakt, terwijl 't steenen verwulf in 't midden werd opengehakt.

Een kaapstander, zware kettingen, stevige touwen, katrollen werden aangevoerd, beneden opgesteld of naar boven gebracht. Kloeke mannen werkten samen om alles in gereedheid te brengen ter nederlating van de grote luidklok, die, voor enige jaren gebarsten, hergoten zal worden volgens besluit van Kerkvoogden en Notabelen.

Het zware stuk metaal, 1800 kilogrammen wegende, zou zijn verheven plaats verlaten.

Omstreeks halftwaalf uur 's voormiddags werd het sein gegeven, dat men tot de nederlating zou overgaan. Langzaam gleed het kolossale touw langs de gewelven om de zware last uit de hoogte te brengen op den grond. Enkele meters touw zijn gevierd, als plotseling een "halt" wordt gehoord. De klok stoot tegen een balk, die de doorgang belet. Een doffe metaalklank vertolkt uit den hoogte, wat er is geschied. Fluks wordt de klok iets opgeheschen, de eikenhouten balk wat uitgekapt, - en dan daalt langzaam, statig de oude klok naar beneden, nu en dan iets her- of derwaarts getrokken om door de ruime, maar voor haar toch enge omgeving veilig den bodem te kunnen bereiken.

Stil was het in de toren, als in een huis, waar men den ouden bewoner bezig is uit te dragen. Een windvlaag zucht door de bommelgaten. Af en toe wordt door de leiders aan de werklieden een opmerking of aanwijzing gegeven, of klinkt een zacht metaalgeruisch langs de holle muren, wanneer de klok wordt aangeraakt door een steenscherf, die neervallend haar trof of een menschenhand, met bout of hamer gewapend, haar in de gewenschte richting tracht te houden.

Eindelijk - daar staat zij op de zware balken en rollen in den voet van den toren en allen, die er toe hadden meegewerkt of er bij tegenwoordig waren, omringen haar en staren het machtige gevaarte aan, dat voor altijd zwijgen zal - na zoo dikwijls te hebben gesproken met zijn wijduit-zwaaiend geluid.

In 1529 gegoten door Gherardus van Wou, een lid der beroemde klokkengietersfamilie van dien naam uit Kampen, heeft deze klok 375

jaren van uit de hoogte haar metalen stem doen hooren over het dorp Epe en zijn omgeving. Zij heeft in die jarenreeks bij twaalf menschengeslachten onder wisselende omstandigheden gedachten en gevoelens doen ontstaan van hooge en heilige, blijde en droeve betekenis; alnaarmate zij opriep ter godsdienstoefening en gebeden, of jubelde bij hoogtijden en groote gebeurtenissen op kerkelijk of maatschappelijk gebied, of herinnerde aan feiten van plaatselijken of nationalen aard.

Voor de menschen was haar gelui nu eens een klank vol blijdschap, dan weer als brengend een treurmare, of oproepend tot strijd tegen vijandelijke troepen, die de Veluwe doortrokken, of tegen het vuur dat huizen of hutten der omwonenden had aangetast. Boodschapster is zij geweest van leven en dood, van wat vergankelijk of onvergankelijk is in het leven der menschen en der menschheid. Zoo dacht ik, toen ik mijn hand legde op het koude metaal, dat toch zoo dikwijls warmte en ontroering en geestdrift heeft gewekt in de harten van duizenden menschen, van wie de meerderheid het voorgeslacht is van de tegenwoordige bewoners dezer landouwen.

Sinds jaren, van de dagen af toen zij de rouwmare verkondigde van het overlijden van koningin Sophia, de eerste gemalin van koning Willem III, was haar klank niet zuiver meer. Een onoordeelkundige behandeling der klokkenluiders, die den klepel willekeurig verzwaarden, deed in de klok een barst ontstaan. Deze kon niet hersteld worden, en de verwijdering van een stuk uit de rand, waar de barst ontstaan was, bracht geen verbetering. Sinds werd alleen de kleine klok geluid. Maar in 1888 is men weder begonnen des zondagsmorgens de beide klokken te luiden vóór de godsdienstoefening. Voor wie echter ooren had om te hooren (en ook luisterde) gaf de oude groote klok een klagend geluid, dat knerpend onmelodieus klonk.

Daarom zal het besluit van Kerkvoogden en Notabelen om haar te laten hergieten in een iets kleinere klok zeker door alle ingezetenen worden toegejuicht. Twee klokken van kleiner vorm zullen dan tevens worden gegoten, die naar wij verwachten, in toon onderling en met de kleine luidklok, die zich nog in de toren bevindt, zullen samenstemmen. Het slaguurwerk, dat nu moet stilstaan, komt dan ook weder in orde. Het besluit om alzo vier klokken te hebben vindt zijn grond in het feit, dat vroeger altijd 4 klokken in den toren aanwezig waren, van welke echter twee in het begin der 19e eeuw gebarsten zijn en toen verkocht werden. (In den Franschen tijd?)

Nu de oude klok zou weggaan, mocht dit echter niet geschieden, of er moest eenige herinnering aan haar blijven. Daarom zij hier nog medege-

deeld, dat hr. H. van Manen (lid der firma A. Hooiberg) een goedgeslaagden afdruk in papier nam van het randschrift, dat de klok versierde. Het luidt:

JHESUS * MARIA * JOHANNES * GHERARDUS * DE * WOU * ME *
FECIT * ANNO * DOMINI * M * CCCC * XXIX.

(Dit beteekent: de namen van de klok zijn Jhesus Maria Johannes. Gherardus van Wou heeft mij gemaakt in het jaar des Heeren 1529.)

De hr. Jacob Scholten, amateur-fotograaf, maakte vervolgens van de klok een tweetal foto's in kabinet-formaat, die zeer goed geslaagd zijn. ¹⁾. Op een van deze kan men duidelijk zien hoe groot de klok is, daar zij genomen is op het oogenblik, dat zij vlak voor de deur van den toren hing. Zij is 146 c.M. hoog, heeft van onderen een middellijn van 146 c.M. en terwijl de omtrek van den bovenrand met het opschrift 260 c.M. bedraagt, is die van den onderrand pl. m. 500 c.M.

De timmerman Jacobs alhier heeft met een molenmaker uit Apeldoorn onder medewerking en hoofdleiding van den hr. Van Bergen, klokkengierter te Midwolde, de nederlating op uitstekende bewerkstelligd.

Laat ons den wensch uitspreken, dat het opbrengen der nieuwe klokken, dat over eenige weken zal plaats hebben, even gelukkig slagen moge en de vernieuwde of nieuwe klokken ter bekwamer tijd over ons vriendelijk dorp zullen kunnen weergalmen met schoone en heldere tonen. Op de oude luidklok, die per spoor naar Midwolde is vervoerd, passen wij met eenige wijziging ten slotte de woorden toe uit Schillers Lied van de klok (vert. door Ten Kate):

Gij, eens in aardrijks schoot geboren,
Door menschen vlijt en vuur gewrocht,
Hebt op den hoogen klokketoren
Vermeld, wat 's menschen kunst vermocht.
Gij spraakt tot ons en 't voorgeslachte,
Gij klonk en luidet eeuwen lang,
Den droeven een weergalm zijner klachten,
Den blijden een voorspel ten gezang.
Beneden wisselen ramp en zegen,
Maar wat in 't stof den mensch weervaart
Heeft uw metalen mond bewogen,
Die 't statig uitriep over de aard'.

J. A. P.

EPE, 21 juni 1904.

¹⁾ Afdrukken van deze foto's zijn bij den Boekhandelaar J. L. Scholten verkrijgbaar voor 30 cent per stuk.

In een volgend nummer van Ampt Epe zullen de kerkklokken van de Ned. Hervormde kerk van Vaassen besproken worden. Daar hangt nog steeds een klok van dezelfde klokgieter Gherardus van Wou.

Bronnen:

Eper Courant van juni 1904.

Gegevens verzameld door G. S. van Lohuizen over de kerk van Epe, thans in het gemeentearchief.

Hieruit met toestemming van de heer van Lohuizen gebruik gemaakt waarvoor mijn hartelijke dank.

W. Terwel.

Welna 140 jaar landgoed

Op 3 februari 1890 stierf Christopher H D. Buys Ballot. Hij was natuur- en weerkundige, oprichter van het KNMI. Hij ontdekte het systeem van de windrichting op het noordelijk en zuidelijk halfrond, bekend als: de Wet van Buys Ballot.

Hoewel woonachtig in Utrecht, had hij grote bezittingen op de Veluwe waar hij vaak vertoefde: de Dellen, Welna en West-Raven. Op de Dellen woonde hij het meest.

Welna ligt op een historisch oude plek. Eeuwenoude wegen, waarlangs handelslieden en voerlieden trokken doorkruisen het landgoed.

Na het overlijden van Buys Ballot werd Welna verkocht aan Egbert B. Bavink ten Cate, een 22-jarige zoon van een Almelose textielfabrikant. Op 15 juli 1890 kocht hij Welna op een veiling.

Honderd jaar lang is Welna in dezelfde familie gebleven. De weduwe van Bavink ten Cate vermaakte het landgoed aan haar neef Egbert Gorter. Die had het toen al 28 jaar voor haar beheerd.

Om het te behouden voor de familie zette hij het landgoed om in een naamloze vennootschap en zijn kinderen zijn nu de directeuren.

Het eeuwfeest van de familie Gorter en Welna wilde duidelijk maken wat het betekent om een landgoed te beheren.

Buys Ballot, de eerste eigenaar was de ontginning van de woeste gronden; Bavink ten Cate was landbouwer/bosbouwer; Gorter alleen bosbouwer en zijn kinderen zijn natuurbeheerders/bosbouwers. Ieder van hen heeft zijn stempel gedrukt op het landgoed. In een duidelijk boekje en brochure heeft mevrouw Henriëtte Gorter dit landgoedbeheer laten zien. Het laat ons kennismaken met de eigenaren, hoe zij leefden en werkten, wat hun visies en interesses waren.

De Grift, een Veluwe watergang

Enkele historische notities

Het Apeldoorns kanaal is al enkele jaren voor de scheepvaart gesloten, maar heeft nog een belangrijke functie in het kwantitatieve waterbeheer. Deze functie vervulde het sinds het in het begin van de 19e eeuw werd gegraven, maar het waterbeheer in dit gebied, het Polderdistrict „de Veluwe”, was ook voordien al geregeld. Waar nu het Apeldoorns kanaal ligt, stroomde vroeger de Grift, dat wil zeggen dit watertje vonden en vinden wij al bezuiden Apeldoorn en pas vanaf Heerde vallen Grift en Apeldoorns kanaal vrijwel samen. De Grift was een belangrijke watergang voor het waterbeheer tot de totstandkoming van het Apeldoorns kanaal; het vervulde ook een functie voor de scheepvaart. Een akte uit 1630 illustreert, dat de Grift overigens niet – en trouwens niet alleen toen – optimaal funktioneerde in het oude waterschapsbestel.

De dijkbrief van de Veluwe die op de avond van Allerheiligen in het jaar onzes Heren „een duysent drie hondert en seventig” door Eduard „bij der Genade Gods Hertoge van Gelre en Zutphen”, gegeven werd „voor ons en onse nakomelingen van Mudingheshecke (¹) tot Hulsbergen aan den Berg”, hield onder andere in het schouwen van dijken, weteringen, stouwgraven en bruggen. De schouw van de dijken was het belangrijkste. Drie schouwen: één op de eerste dag na Sint Geerte, één op de dag na Sint Johannes en één op de dag na Sint Maarten, moesten Dijkgraaf en Heemraden voeren om op de hoogte te kunnen blijven van de toestand waarin de dijk zich bevond. „Voorts”, zo staat er, „zal de heemraad schouwen op weteringen en op bruggen als het nood is” dat wil zeggen: als het noodzakelijk is.

In 1470 op de maandag na de zondag Invocabit wordt door hertog Adolf dit dijkrecht herzien. De ontwikkeling in het waterschappelijke beheer vereist deze herziening.

In deze dijkbrief worden, in tegenstelling met de eerste, een drietal weteringen genoemd: de Nieuwe Wetering, de Grote Wetering en de Grift. Van de laatste mag verondersteld worden, dat zij tot dusverre de westelijke grens vormde van het Polderdistrict. Deze veronderstelling is gebaseerd op de omstandigheid, dat de watermolens op de Grift onder Apeldoorn en Wenum eigendom waren van het klooster Monnikenhuisen bij Arnhem. Hendrik (van Egheer) van Kalkar, die van 1368-1372 van dit klooster abt was, wordt genoemd als de eigenlijke stichter van het Polderdistrict Veluwe. Hij is de opsteller van de eerste dijkbrief. Bovendien is het niet onwaarschijnlijk dat de Grift, die gegraven is om het water van de Oostveluwe beken naar de IJssel af te leiden, helemaal paste in

het plan dat de vooruitstrevende Karthuizers uit het klooster Monnikenhuisen hadden, teneinde hun invloed in deze ontgonnen gebieden te kunnen vergroten.

De Grift viel dus sinds 1470 geheel binnen de rechtsbevoegdheden van het Polderdistrict Veluwe. Dijkgraaf en Heemraden dienden er op toe te zien dat deze watergang gehandhaafd bleef in de toestand, waarin zij na de totstandkoming verkeerde, met inbegrip van bruggen, vonders, wangen (= kanten), kaden en lindepaden (= jaagpaden). Of zij hierin geslaagd zijn valt te betwijfelen.

De zestiende eeuw, en zeker de tweede helft er van, is nu niet bepaald een tijd geweest, die zich in deze streken kenmerkte door rust en veiligheid. De bevolking leed een armoedig bestaan. Verreweg het grootste deel was nog horig aan de Veluwe ridderschap. De boeren, voor zover zij niet horig waren, waren voor het overgrote deel pachtboeren. Behalve tot het verrichten van herendiensten, moesten zij ook nog een groot deel van hun opbrengsten afstaan aan hun heer.

Afgedankte huurlingen uit de Staatse en Spaanse legers zwierven er in de uitgestrekte bossen en heidevelden rovend en brandschattend rond. In 1582 is de toestand zo hopeloos dat de heer van de Cannenburgh in Vaassen, Albert van Isendoorn à Blois, aan het Hof van Gelre schrijft dat het een desolate toestand geworden is in het Ambt van Epe. Honderd vijf en twintig erven en hofsteden staan leeg; voor een deel zijn zij verstorven, voor het overige deel verlaten. De bewoners vertrokken naar de veilige steden. Hij gaat verder: „er wordt niets of hoegenaamd niets verbouwd („also datter nicht oder gans weinich geseit en wordt”).

Na het sluiten van het Twaalfjarig Bestand in 1609 verademde men: Gelderland snakte naar vrede.

In hoeverre de toestand op het platteland van invloed geweest is op de nauwgezetheid waarmee Dijkgraaf en Heemraden van Veluwe hun verantwoordelijkheid over de Grift zijn nagekomen, is niet bekend. Doch de omstandigheden in aanmerking genomen is het zeer goed denkbaar, dat men in die periode het zekere voor het onzekere heeft genomen, en dat vele malen de schouw achterwege bleef. En indien al geschouwd werd, zal het niet mogelijk geweest zijn om maatregelen te nemen tegen diegenen, die in overtreding waren. De mankracht ontbrak om een goed onderhoud te plegen.

Toch moet de algemene toestand op de Veluwe aan het begin van de zeventiende eeuw iets verbeterd zijn. De toenmalige dijkgraaf, Riquin van Essen, stammend uit een Overijssels geslacht, dat reeds vermeld wordt in 1239, laat zijn kasteel de Swanenburg te Vorchten in 1612 geheel moderniseren. Hij behoort tot de eerste ambtsjonkers uit Heerde (1576). Na 1620 komen op de IJssel twee extreme waterstanden voor: een

bijzonder lage in 1623, waarbij de IJssel nog slechts twee voet water bevat; dan volgt de zeer strenge winter 1623/1624, waarin zelfs de toenmalige Zuiderzee dichtvroor. In 1624 is er in het vroege voorjaar een zeer hoge waterstand op de rivier, als gevolg waarvan stellig een groot deel van het lage land van de Veluwe te lijden heeft gehad.

Het oude archief van het Polderdistrict Veluwe bezit een uit die periode daterend geschrift (1630), waarin een aantal ambtsjonkers van Epe en Heerde zich beklagen over de erbarmelijke toestand waarin de Grift verkeert. Een prachtig geschreven dokument van de hand van vermoedelijk één der ondertekenaars, Jan Beeltsnieder.

Als eerste der ambtsjonkers ondertekent Elbert van Isendoorn à Blois, de heer van de Canneburg te Vaassen. De handtekening van Johan van Holthuysen vermeldt in de onderstreping het jaartal 1630. De schrijver begint met het vermelden van het nuchtere gegeven dat de Dijkgraaf van Veluwe, Riquin van Essen, schouw voert over de Grift. Hij deelt mede dat de ingezetenen van de ambten Epe en Heerde zeer veel belang hebben bij een goed onderhouden Grift; zij wordt namelijk bevaren met platbodems om hout, turf, steen, eek, koren en andere goederen aan en af te voeren. Maar, zo vervolgt hij: „De bruggen die over dit riviertje liggen zijn zo laag dat bij ijsgang het ijs voor de bruggen gaat kruien”. Hierdoor ontstaan ijsdammen die een overstroming veroorzaken van de aangrenzende landerijen. Bovendien is de lage konstruktie van de brugdekken er de oorzaak van, dat de schepjes niet hoger en dus ook niet zwaarder beladen kunnen worden. Naast al deze bezwaren wordt ook nog uitvoerig gememoreerd dat de kanten op sommige plaatsen langs de Grift begroeid zijn met struiken en bomen, waardoor het niet goed mogelijk is om gebruik te maken van de linde (= jaag)pad om de schepen stroomopwaarts te voeren. Scherp voegt men er nog aan toe dat de zo noodzakelijke schouw door de Dijkgraaf en de Heemraden ook niet snel en effectief gehouden kan worden. Hierdoor wordt de Grift niet voldoende onderhouden en daar lijden belangstellenden schade door.

Om dit nu te voorkomen verzoeken de ambtsjonkers namens de geërfd van Epe en Heerde, aan Maarten van Steenberg en zich teervoegen bij de Gelderse Staten teneinde de Dijkstoel van de Veluwe te verplichten zich beter van haar taak te kwijten.

„Om voortaan sodanighe fouten ende misbruijcken voor te komen soe autoriseerden wij onderschreven Amptsjoncken ende geërfd van Epe ende Heerde mits desen, Marten van Steenberg, onder ratificatie ende indemnatie van onsentwegen sich te vervueghen aen die alige lantschap van Gelre ofte den selven Haave (lees: Hove) ofte quartier van veluen om te versoucken dat die du(r)chgemelte Dijkgreve mach worden geauthoriseert om ordre te moghen stellen om reden verhaelt tegen den schoudach dat die bruggen worden verhocht, ende dat alle die

struwellen ende holt op den ouver van dije Griftdick bij langes dij Grift staande impsscherende (lees: empecherende, verhinderende) het linde en de schoupatt worden afgehouden ende dat sijn Ed. so doende die schouwe bij contraventie ingevollich dickrecht tot geminne beste daerin sal versien nae behoren ende goede ordre holden. Actum”.

In het begin van de zeventiende eeuw (1619) zouden er reeds plannen hebben bestaan om de Grift beter bevaarbaar te maken. Of de acte gezien moet worden als een protest tegen het beleid van de Veluwse Dijkstoel, dan wel als een politiek stuk om de verbetering van de Grift van „bovenaf” opgelegd te krijgen, is onbekend. En het effect van de aan Maarten van Steenberg opgedragen missie is evenmin controleerbaar. Het besluit om een echt kanaal te graven wordt pas op 1 oktober 1824 genomen, dus na ruim twee eeuwen. Pas dan mag een reële mogelijkheid tot verbetering van het waterbeheer aanwezig worden geacht, hoezeer de autoriteiten primair het scheepvaartbelang op het oog hebben gehad.

Noot

- (1) Mudingeshecke is de oude naam voor Meermuiden, bij Dijkhof nabij Twello. Huisbergen aan den Berg: de heuvels bij de St. Hieronymusberg, nabij Wapenveld.

W. van Soest.

Gepubliceerd in 2e bundel „Uit het land van IJssel en Vecht”; uitgeverij IJsselacademie, Kampen.

Mededelingen van het bestuur

Donderdag 24 oktober komt de Heer H. Ummels uit Apeldoorn een lezing houden. Hij is kenner bij uitstek van de geschiedenis van de Veluwe. Het zal dus een boeiende avond worden.

Voor leden is de toegang gratis, niet leden betalen f 2.50.

De avond wordt gehouden in de Eper Gemeente Woning aan de Stationsstraat te Epe en begint om 20.00 uur.

Werkschema van de archivaris van het streekarchivariaat Noord-Veluwe

25 juni 1990 – 7 december 1990

Week	Datum	Hatterm	Heerde verlof verlof verlof	Epe
26	25/06-29/06			
27	02/07-06/07			
28	09/07-13/07			
29	16/07-20/07			
30	23/07-27/07			x
31	30/07-03/08	x		
32	06/08-10/08	x		
33	13/08-17/08			x
34	20/08-24/08		x	
35	27/08-31/08	x		
36	03/09-07/09			x
37	10/09-14/09	x		
38	17/09-21/09	x		
39	24/09-28/09		x	
40	01/10-05/10			x
41	08/10-12/10	x		
42	15/10-19/10	x		
43	22/10-26/10			x
44	29/10-02/11		x	
45	05/11-09/11	x		
46	12/11-16/11			x
47	19/11-23/11	x		
48	26/11-30/11	x		
49	03/12-07/12		x	

Vanwege de arbeidstijdverkorting is het voor bezoek op de vrijdagen gewenst een telefonische afspraak te maken. Mensen die van ver moeten komen worden geadviseerd ook voor andere dagen even te bellen. Telefoon Hatterm 05206-43131, Heerde 05782-9494, Epe 05780-15800.

Inhoud

De Vrouwen Kiesrecht Beweging in Epe en Heerde van 1910-1923 (10) door J. P. den Breems-in 't Veld	1
„Een school om lief te hebben” De geschiedenis van de Tongerse school (4) door J. C. Kreffer	14
De grote klok van Epe uit 1529 door W. Terwel	19
Welna 140 jaar landgoed Uit brochure „Een wandeling over landgoed Welna te Epe”	23
De Grift, een Veluwe watergang door W. van Soest	24
Mededelingen	27
Werkschema van de archivaris van het Streekarchivariaat Noord-Veluwe 25/06 - 7/12	28